

KONYA MEVLANA MÜZESİ KMM 134 ENVANTER NUMARALI FARŞÇA ŞİİR MECMUASI'NIN TEZYİNİ DEĞERLENDİRMESİ

Dr. Öğr. Üyesi Çiğdem ÖNKOL ERTUNÇ¹

orcid.org/0000-0003-3783-2778 Geliş Tarihi: 15.05.2022 Kabul Tarihi: 19.07.2022

ÖZ

Kütüphane ve müzelerde bulunan yazma eserler kültürel etkileşimin nesilden nesile yansıtıldığı önemli vesikalardır. Oldukça geniş bir içerik çeşitliliği olan yazma eserler, yazıldıkları ve tezyin edildikleri dönemlere göre farklı özellikler gösterir. Geçmişten günümüze eserlerin kimliğini tespit etmek ve değerlendirmek; yapıldıkları tarihi süreçleri, dönemin sanat özelliklerini analiz etmek özellikle yapıldıkları dönemin sosyoekonomik durumu hakkında da bilgi verir. Konya Mevlana Müzesi de bu açıdan oldukça geniş birikime sahip önemli bir merkezdir. Konya Mevlana Müzesinde yer alan 134 envanter numaralı Kaçar Devri'ne ait *Farsça Şiir Mecmuası*'nın tezhip sanatı açısından tahlilini yaparak eserin tezyinat sanatı içerisindeki durumu tespit edilecektir. Eserin tezyini unsurlarındaki farklı dokunuşlar tezyinatının Kaçar ekolü altında yapılmış olabilme ihtimalini kuvvetlendirmiştir.

Anahtar Kelimeler: Tezhip, tezyinat, kütüphane, müze, Kaçar

ABSTRACT

THE EVALUATION OF THE DECORATION OF THE PERSIAN POETRY MAGAZINE AT KONYA MEVLANA MUSEUM WITH INVENTORY NUMBER 134 KMM

Manuscripts in libraries and museums are important documents, in which cultural interaction is reflected from generation to generation. Manuscripts, which have a wide variety of content, show different characteristics according to the periods when they were written and decorated. Identifying and evaluating the identity of the works from the past to the present, analyzing the historical processes in which they were made, and the artistic characteristics of the period especially give information about the socio-economic situation of the period they were made in. In this respect, Konya Mevlana Museum is an important center with a wide experience. The situation of the work in the art of ornament will be determined by analyzing the Persian Poetry Magazine belonging to the Qajar period with inventory number 134 in Konya Mevlana Museum in terms of illumination art. The different touches in the decoration elements of the work strengthen the possibility that the decoration might have been made within the Qajar school.

Keywords: Illumination, ornamentation, library, museum, Qajar

¹ Necmettin Erbakan Üniversitesi, Geleneksel Sanatlar ve Mimarlık Fakültesi, Geleneksel Türk Sanatlar Bölümü, Tezhip ve Minhyatür Anasanaat Dalı, certunc@erbakan.edu.tr

Giriş

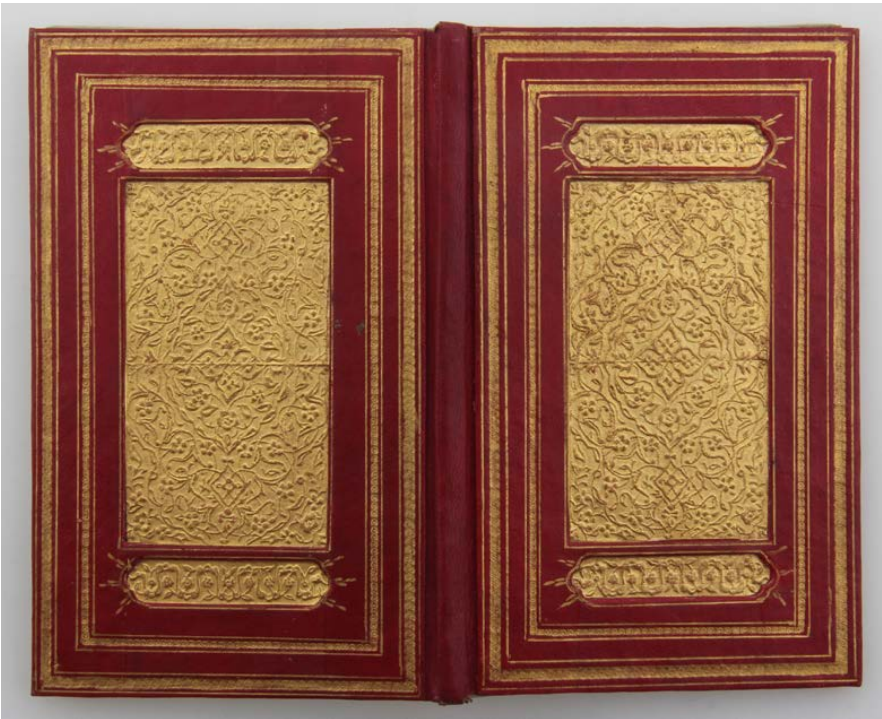
Konya, Anadolu başkenti olduğu Anadolu Selçuklu Devleti'nde Karamanoğlu Beyliği ve Osmanlı Devleti hâkimiyetinde kalmış; büyük mütefekkir ve mutasavvıf Hazret-i Mevlana'nın kabrinin bulunduğu önemli bir kültür merkezidir. Mevlana'nın ölümünden sonra kurulan Mevlevilik tarikatının ilk yapıları da Mevlana Türbesi etrafında yerleşmiştir. Konya Mevlana Müzesi, Mevlana'nın dergâhı üzerine kurulmuştur. 1925 yılında dergâhların kapatılması üzerine 1926 yılında "Konya Asar-ı Atika Müzesi" olarak yeniden düzenlemeler ile 1954'te "Mevlana Müzesi" adıyla ziyarete açılmıştır (Bakirci, 2019, s. 322; Önder, 1994, s. 138; Ürekli, 2018, s. 391). Tarih içerisinde çok sayıda müzeliğin ziyarete açıldığı müzede özellikle Türk tezyini sanatları açısından önemli nadide parçalar yer almaktadır. Çeşitli içeriklerdeki yazmalarda bulunan tezyini alanlar ise onların yazıldığı ve süslendiği yüzyılın veya kültürün özelliklerini göstermeleri açısından önemlidir.

"Mecmua" sözlükte *toplamak, bir araya getirmek, derlemek* anlamına gelen Arapça *cem* mastarından türetilmiştir (Kut, 1986, s. 170; Uzun, 2003, s. 265). Toplanıp biriktirilmiş bir düzen ve istif içerisinde yer alan ürünlerin hepsi, seçilmiş yazılar bütünü

olarak da açıklanabilmektedir (Devellioğlu, 2011, s. 689). Genel olarak bir ya da daha fazla sayıda yazar veya şaire ait çeşitli özelliklerdeki şiir ve yazılardan oluşan derleme kitaplara, "mecmua" denir (Uzun, 2003, s. 265). Türk edebiyatı ve kültürü içerisinde Türkler tarafından derlenen mecmuaların yanı sıra Arapça ve Farsça mecmualar da yer almaktadır.

Çalışmamızda, Konya Mevlana Müzesinde bulunan 314 envanter numaralı şiir mecmuası üzerine değerlendirmelerde bulunacağız. 1262 H./1846 M. senesine tarihlendirilmiş yazma eser, taşıdığı tezyini unsurlarıyla bu dönemde neşredilen eserler için bir belge hüviyetindedir. Şiir mecmuasında yer alan tezyini alanlar incelenerek süsleme özellikleri hakkında bilgi verilecek, ayrıntılı çizimler ile dönemin tezyini özelliklerinin değerlendirmeleri yapılacaktır.

Eserde Hakani, Enveri, Muizzî, Rovdegi, Nevâi, Selman, Sa'dî, Hatîf, Yağma, Favkîy, Firdevsî, Hafız, Nevres, Fikrî, Kuşte ve Hayyam gibi önemli şairlerin şiirleri bulunmaktadır. Mecmua, Said Hemdem Çelebi'nin vakfidır. Said Hemdem Çelebi, Mevlâna Dergâhı Kütüphanesinin tesisini yapmış, Mevlevilik tarihinin önemli simalarından biridir. Mevlana Dergâhında 44 yıllık hizmetinden sonra 1859'da Konya'da vefat etmiş ve Mevlana Dergâhına defnedilmiştir (Şafak, 2016, s. 155).

Görsel 1
Konya Mevlana Müzesi, 134 Envanter numaralı Mecmua kitap kabı genel görünümü.

Görsel 2

Konya Mevlana Müzesi, 134 Envanter numaralı Mecmua kitap kabı genel görünümü.

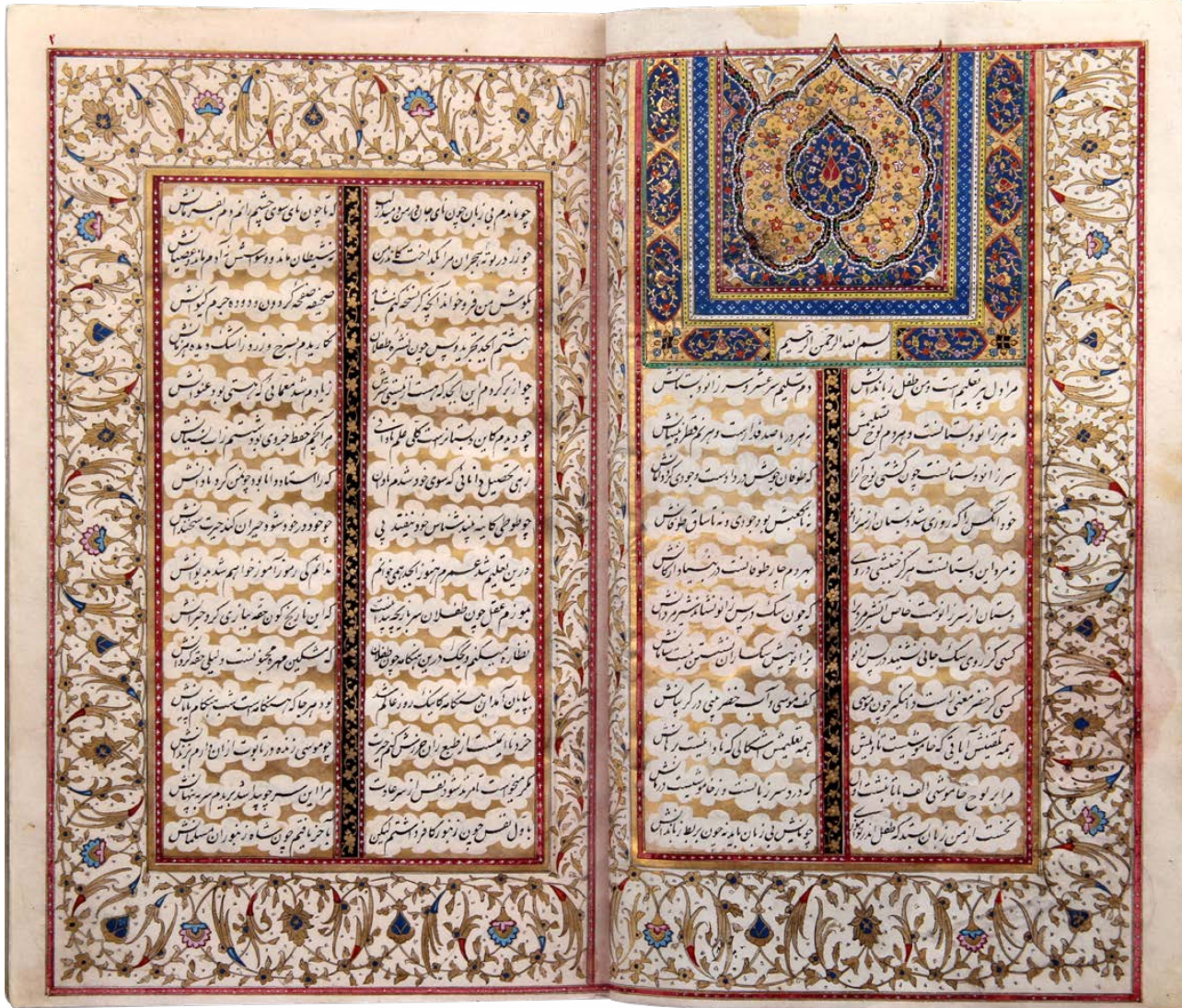
Hattat Muhammed Fikrî'nin yazdığı eserin kitap kabı kırmızı renklidir. Kitap kabının iç kısımları kâğıtla kaplanmıştır (Kara, 2015, s. 355; Siviloğlu, 1994, s. 254). Dış kapakları "mülemma" şeklinde tezyin edilmiştir. Mülemma kitap kabı, üzerinde hem tezyinatın zemininin hem de motiflerin altınla renklendirilmesi yoluyla yapılan kitap kabı çeşididir (Arıtan, 1993, s. 552; Binark, 1987, s. 11; Kara, 2015, s. 45). Ortada salbekli şemse ile bezenmiş kitap kabının kenarlarında zencereklî cetveller bulunmaktadır. Sarmal fakat form olarak iki farklı cetvelin çerçevelediği kitap kabı kapakları, üst ve alt kısımları dar, orta kısım geniş ve asıl kitap kabı tezyinatının bulunduğu üç bölümlü paftalamayla ayrılmıştır. Alt ve üst kısımlarda bulut motiflerinin arasına yerleştirilmiş şeşberklerden oluşmuş bir alan bulunmaktadır. Bulut motiflerinin aralarından dolanan helezonlar üzerinde sade yaprak motifleri de yer almaktadır. Bu dar paftaların sağ ve sol kısımlarında altından sade formlu tığlar bulunmaktadır. Orta ve geniş paftanın etrafında altın bir cetvel bulunmaktadır. Ortada salbekli bir şemsenin bulunduğu alanda yoğun bir bitkisel kompozisyon bulunmaktadır. Şemse ve köşebentlerinin kenarlarında düzenli rumi motiflerinin art arda yerleştirilmesi ile oluşturulmuş bir düzenleme vardır. Genel

olarak pençberk motifinin bulunduğu bitkisel bir kompozisyonun yer aldığı kitap kabı tezyinatında sade yapraklar vardır (Görsel 1, Görsel 2).

Mecmua varak 2b'de bulunan tezyini sayfası yoğun işçilikli bir unvan sayfası görünümündedir. Yazı kısmı kâğıt rengi üzerine is mürekkebi ile ta'lik hat kullanılarak yazılmıştır. Satır aralarına beyne's-sütûr tezhibi bulunan yazı kısmında bu alanlar sade altın renginde bırakılmıştır.

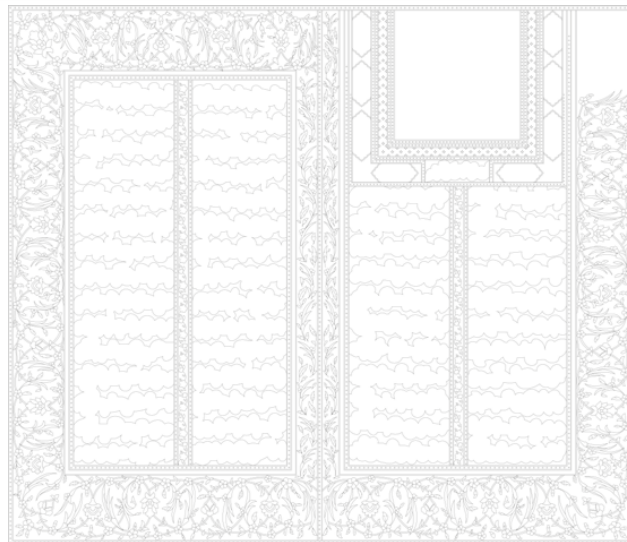
Sayfa kenarları öncelikli olarak kırmızı zemin üzerine beyaz renk (+),(-) süsleme ile çerçevelemiştir. Cetvelin iki yanında altın iplikler bulunmaktadır. Sayfa kenarlarında ise sağ ve alt kısımda devam eden ulama bir desen bulunmaktadır. Bu desen zemin rengi üzerine genel olarak altın renk ile oluşturulmuştur. Uzun kılıca benzeyen yaprak görünüşleri eserin yapıldığı dönemde hâkim olan Kaçar Devri sanatının özelliklerini göstermektedir. Bu dönemde sıklıkla kullanılan kılıç şeklindeki yaprakların başlangıç noktaları yer yer kırmızı ve mavi tonlarda renklendirilmiştir. Yaprakların aralarında sırasıyla ortabağ bulut, altın ile renklendirilmiş yönlü hatâyî ve taç yapraklarında mavi ve pembe rengin kullanıldığı meşime ve sap kısmının altın ile bırakıldığı devrin özgün özelliklerini taşıyan yönlü hatâyî motifi bulunmaktadır. Sayfanın sol kenar kısmı ise sadece yaprak motifleri ile oluşturulmuş ve daha dar bir alana tezyin edilmiştir.

Sayfa kenarlarında bulunan desenden sonra yazı kısmı, önce sade altın sonrasında ise sayfa kenarındaki gibi kırmızı zemin üzerine beyaz renk (+) süsleme ile çerçevelemiştir. Başlık kısmı 1/2 simetri alınarak kompoze edilmiştir. Başlık kısmında bu cetvelden sonra yeşil üzerine siyah renk (+) ayrılmış alandan sonra kitabeli zencerek bulunur. Kitabeli zencerek kısmı başlık kısmının üç tarafını çevrelemekte ve alt orta kısmında kâğıt zemini üzerine altın sade beyne's-sütûrlü besmele bulunmaktadır. Zencerekte kitabe kısımları kırmızı iplikler ile ayrılmış, bu alanların zeminleri mavi; aralardaki alanların zemini ise altın ile renklendirilmiştir. Genel olarak bitkisel formlu bir tezyinat kullanılmıştır. Bu alandan sonra iç kısım sırasıyla sarı ve beyaz zemin üzerine siyah (+) mavi zemin üzerine beyaz noktalama ile hareketlendirilmiş kalın bir ara pervaz ve devamında sarı ve kırmızı zeminli (+)lar ile çevrelenir. Başlık kısmında

Görsel 3
Konya Mevlana Müzesi, 134 Envanter numaralı Mecmua, varak 2b ve 3a genel görünümü.

genel olarak altın dallar üzerine kırmızı, pembe, sarı, yeşil renkler ile renklendirilmiş hatâyî kompozisyonlar yer alır. Beyaz zemin üzerine siyah noktardan müteşkil bir süsleme ile paftalama yapılmıştır. Bu paftalamanın içinde kalan siyah zeminli alanda ise yine altın ile renklendirilmiş süsleme bulunmaktadır. Orta kısımda mavi zeminli alanın merkezinde altın ortabağ bulut motifinin içi kırmızı ile renklendirilmiş, mavi zeminli alanda mavi, kırmızı, pembe ve beyaz penç motifleri ve sade yapraklardan oluşan bitkisel bir kompozisyon yer alır. Altın zeminli alan içerisinde ise daha iri formlu ve çeşitli şekillerde renklendirilmiş yer yer de derecelendirerek hareketlilik kazandırılmış çoğunlukla penç motifleri ile yapılmış bir desen bulunmaktadır. Daha dış kısımda yer

Görsel 4
Konya Mevlana Müzesi, 134 Envanter numaralı Mecmua, varak 2b ve 3a çizimi.

Görsel 5
1835 tarihli
Muhammed Şah Kaçar
Fermanı
(Ekhtiar, 2018, s. 51).

Görsel 6
1835 tarihli Muhammed
Şah Kaçar Fermanı.
Erişim: 12.05.2022.
<https://hvr.dart/o/352147>

Görsel 7
1894 Muhammed Ali
Kaçar'a Yeni Yıl
Tebrik Mektubu. Erişim:
12.05.2022. <https://hvr.dart/o/216713>

Görsel 8: Ali Shah Qajar
tarafından yayımlanan
ferman. Erişim:
12.05.2022. <https://hvr.dart/o/216367>

alan mavi zeminli alan içerisinde yine bitkisel form- lu bir kompozisyon yer alır. Başlık kısmının üst sağ ve sol kısımlarında sayfa kenarlarında bulunan sivri yapraklarla oluşturulmuş sade bir bezeme vardır.

Eserin yazı kısmı iki sütundan oluşur. Yazı kısmının arasında sayfa kenarlarında bulunan kırmızı renkli zemin üzerine beyaz renk (+)lar ile ayrılmış alanda zemini siyah renkli altın bitkisel bir tezyinat bulunur. Varak 3a'da sayfa kenarlarında varak 2b'deki sivri

yapraklardan oluşmuş tezyinat bulunur. Sayfanın alt sol ve üst kısımlarında yer alan alanda yine 2b'deki gibi hatâyî ve bulut motifleri bulunurken yazı alanının sağ kısmında daha dar ölçekli sadece yaprak motiflerinden oluşmuş süsleme vardır.

Mecmuanın varak 1b' de bulunan ketebesinde Farsça bilgileri yer almaktadır. Bu kısımda;

تمت رباعيات عمر الخيام بعون الملك العلام في شهر صفر
الحجر بموجب حسب الفرمايش برادر كرام جناب ر أفتاب امين
افندی ادام الله تعالى بالعز و الاحترام بحرمت سيد الانام حرره
محمد فكري غفرله در سنه هزار و دويست و شصت و دو.

“Melik ul-Âlâm'ın yardımıyla Sefer ayında, Ömer el-Hayyâmın Rübaiyatı bitti, çok değerli kardeşim, cenab-ı Rafetmab Emin Efendi - ki Allah Teala, sey-yid-ül enam Muhammed hürmetine, daim eylesin - isteği üzere yazıldı, 1262 yılında” şeklindeki ifadeler mecmuanın Sefer ayında 1262, yani 1846 yılında yazıldığını göstermektedir.

Değerlendirme ve Sonuç

İncelenen şiir mecmuasının tezyini unsur özellikleri, yazıldığı dönemde varlığını sürdüren Kaçar üslubunda olduğunu göstermektedir (Görsel 5-8). Özellikle bu dönemde farklı yorumlamalarıyla dikkat çeken yaprak motifinin üslup özellikleri bakımından birlik göstermesi önemlidir. “Kılıç yaprak” olarak adlandırılan saz yaprağının formu bazen farklılıklar gösterebilirler. Örneğin çalışma kapsamında değerlendirilen *Şiir Mecmuası* ve *Şah Kaçar Fermanı*'ndaki saz yaprakların benzerliklerinde de farklılıklar görülmektedir. Bu farklılıklar, şiir mecmuasının mahalli sanatkarlar tarafından yapılmış olabileceği izlenimini yaratmaktadır.

Kaçarlar Safevi hükümdarlığının zayıfladığı dönemlerde özellikle on sekizinci yüzyılın başlarından itibaren çıkan iç karışıklıklardan sonraki devirde ortaya çıkmıştır. Gerek kültür gerekse sanat açısından Safevi izlenimlerinin devam ettiği ancak kendine özgü bir üslubun da ortaya çıktığı bu dönemde özellikle minyatürlü eserler verilmiştir. 1851 yılında Batı etkisinde Dârülfünun'un ve tıp okullarının, daha sonra 1911 yılında Güzel Sanatlar Akademisinin açılması ve yabancı sanatçıların bu akademilerde

eğitim vermesi bezemelerde daha natüralist bir izlenimin ortaya çıkmasını sağlamıştır (Kurtuluş, 2001, s. 53; Uzun, 2019, s. 534).

Bu dönemde özellikle Avrupa ile siyasal ve kültürel ilişkilerin artması sanat ortamında da farklılaşmaları beraberinde getirir. Özellikle on dokuzuncu yüzyılın ortalarına kadar Barok ve daha gerçekçi formda Avrupalı bir eğilim görülür (Pedram, Hosseini, ve Rahmani, 2017, s. 986). Sonuç olarak bu, çalışma konusunu oluşturan mecmuanın form ve süsleme detaylarındaki benzerlikten ötürü Kaçarlar Dönemi'nde tezyin edildiği sonucunu doğurabilir. Özellikle benzer dönemlerdeki farklı yazma eserlerde bulunan tezyini unsurları ile ortak özellikler göstermesi bu görüşümüze desteklemektedir (Görsel 4, 5, 6, 7). Dönem özelliği olarak sayabileceğimiz yaprak formlarındaki sivri hatlar dikkati çeker. Renk, kompozisyon kurulumu ve tipik motif öğeleri bakımından Safavi Devri'nin devamını niteliğindeki Kaçar Dönemi'ne ait, dünyanın farklı bölgelerindeki kütüphanelerde ve müzelerde tezhipli yazma eserlerin sayısı oldukça fazla olmasına rağmen bu alanda özellikle Türk literatürü açısından az sayıda çalışma yapılması dikkat çekici bir diğer husustur. Çalışma konusunu teşkil eden şiir mecmuasının tezyinat değerlendirmeleri bakımından Kaçarlar Devri'ne tarihlendirilmesi bu açıdan çalışmalara örnek teşkil edeceğinden önemlidir.

Kaynakça

Aritan, A. S. (1993). "Ciltçilik". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. C. 7. İstanbul: TDV Yayınları. 551-557.

Bakirci, N. (2019). Mevlâna Müzesi Kubbe-i Hadrâ'nın kalem işi süslemeleri ve yapılan restorasyon çalışmaları. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 42(1), 322-338.

Binark, İ. (1987). Türk Kitapçılık Tarihinde Cilt Sanatı. T. Gülensoy (Ed.), *Fırat Üniversitesi Fırat Havzası Yazma Eserler Sempozyumu Bildirileri* içinde (s. 91-107). Elazığ: Fırat Üniversitesi.

Devellioğlu, F. (2011). *Mecmua. Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat* içinde (s. 689). Ankara: Aydın Kitabevi Yayınları.

Ekhtiar, M. (2018). *How to read Islamic calligraphy*. Nev Haven and London: Yale University Press.

Kara, H. (2015). *Konya Mevlâna Müzesi müzelik eserler bölümünde bulunan Osmanlı dönemi ciltleri* (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Selçuk Üniversitesi, Konya.

Kurtuluş, R. (2001). "Kaçarlar (Kültür ve Medeniyet)". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. C. 24. İstanbul: TDV Yayınları. 51-54.

Kut, G. (1986). "Mecmûa". *Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi*. C. 6. İstanbul: Dergah Yayınları. 170-174.

Önder, M. (1994). Konya'da Mevlânâ Dergâhı merkez arşivi ve mevlevihaneler. *The Journal Of Ottoman Studies*, (XIV), 137-142.

Pedram, B., Hosseini, M. ve Rahmani, G. R. R. (2017). The importance of painting in Qajar Dynasty based on the sociology point of view. *Tarih Kültür ve Sanat Araştırmaları Dergisi*, 6(3), 985- 998. doi: <https://doi.org/10.7596/taksad.v6i3.967>

Siviloğlu, O. (1994). *Mevlâna Müzesi müzelik yazma eserler kataloğu cilt: I-II* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Selçuk Üniversitesi, Konya.

Şafak, Y. (2016). Mehmed Said Hemdem Çelebi'nin hazırladığı Konya Mevlâna Dergâhı postnişinleri listesi. *Nüsha*, 16(43), 153-156.

Uzun, M. İ. (2003). "Mecmua". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. C. 28. İstanbul: TDV Yayınları. 265-268.

Uzun, T. (2019). Kaçarlar döneminde (1779-1925) minyatür portreli nişanlar. *Tarih Kültür ve Sanat Araştırmaları Dergisi*, 8(4), 526-535. doi: <https://doi.org/10.7596/taksad.v8i4.2378>

Ürekli, B. (2018). Konya Mevlânâ Müzesi Arşivi ve Mevlevîlik tarihi bakımından önemi. H. Alan ve diğ. (Yay. haz.) *Abdülkadir Özcan'a Armağan: Tarihin Peşinde Bir Ömür* içinde (s. 389 - 396). İstanbul: Kronik Kitap.